

Idő és ambíció kérdése, mi mindent sikerül létrehozni. Az elkészült „műnek” nevet, címet adunk, rövid ismertetést, magyarázatot fogalmazunk.

Ezeket a címeket, elnevezéseket megőrizve, a feladat folytatásaként rajzban fejezzük ki magunkat. Rajzainkat a fonál-kompozíciók emlékéből és a hozzájuk fűződő asszociációkból, érzésekből építjük fel.

A cikkben közölt feladatok komplexek, hiszen tantárgyunkat az aktív művészeti gyakorlat komplexitása jellemzi.

Művészeti programunk, feladataink célja, hogy a kapcsolatokat úgy alakítsuk ki az egyes művészeti ágak között, hogy tanulóink megtanuljanak a világban nyitottan tájékozódni, problémáikkal kapcsolatban különböző alternatívákat mérlegelni.

Fogalmazástanításunk során azokat a lehetőségeket kerestük, melyekben a gyerekek az egyes feladatokhoz a saját élményviláguk felől közelíthettek, hiszen az ember csak abból tud kiindulni, amit ő gondol, érez, megél.

A nevelésnek épp az a dolga, hogy ezekből a valóságos, megélt történetekből, élményekből fellépő feszültségekből tanítson meg problémákat megfogalmazni.

DR. H. TÓTH ISTVÁN
Tanítóképző Főiskola
Kecskemét

A kiejtéstanítás gyakorlatának alapozása

HANGSÚLY- ÉS HANGLEJTÉS-GYAKORLATOK

Dolgozatomnak ebben a részében is kettős feladattal találkozunk. A helyes *hangsúlyozás kérdései* mellett a logikusan illeszkedő *hanglejtésgyakorlatokkal* foglalkozunk behatóan. E feladatok is szövegkörnyezetben, kontextusban érthetők meg és oldhatók meg kellő hatékonysággal.

A HANGSÚLY-gyakorlatok

Ismérvek – Háttérinformációk

A beszédben egy-egy szótagnak a környezőkhöz képest nagyobb hangerővel, emeltebb *hangerővel* történő kiejtését, ezáltal *kiemelését* nevezzük hangsúllynak.

A helyes hangsúlyozás szerteágazó törvényszerűségeit nehéz egyszerű szabályokba foglalni. Az elemi iskoláztatásában arra szorítkozhatunk, hogy gyakorlás közben néhány alapelvet tudatosítsunk. Ezek közül a legfontosabb, a legismertebb: a magyar nyelvben a szó *főhangsúlyos* helye az első szótag; a harmadik, az ötödik, valamint az összetett szó utótagjának első szótagja *mellékhangsúlyt* kaphat. A főhangsúly erősebb nyomatékot jelent (jele: =), míg a mellékhangsúly gyengítettet (jele: ~).

A főhangsúly érzelmi vagy ritmikai okokból el is tolódhat.

A hangsúly a mondatban él, abban tölt be tájékoztató és/vagy befolyásoló szerepet. A beszélő – szándékának megfelelően – a mondaton belül elkülöníthet *szóhangsúlyt*, *szakaszhangsúlyt*, *mondathangsúlyt* és *szólamhangsúlyt*. Egy vagy több hangsúlyozási szakaszból áll a szólam. Egy főhangsúllyal, egyetlen levegővel, megszákítás nélkül ejtjük ki, hiszen szoros értelmi-érzelmi egységről van szó. A mondatban csak azt a mondatrészt (szót) hangsúlyozzuk, amelyik fontos a közlemény szempontjából. Ezt a kommunikációs helyzet, a szövegösszefüggés s a mondat értelme dönti el. A magyar hangsúly így egy nagyobb egységre, a szakaszra terjed, ezért beszélünk szakaszhangsúlyról. A legfontosabb szakaszt a mondathangsúllyal nyomatékosítjuk.

A szakirodalom is megkülönbözteti a hangsúlyokat, beszél értelmi, érzelmi, ritmikai, történeti hangsúlyokról.

A helyes hangsúlyozás tanításának – gyakoroltatásának legtermészetesebb környezetét az olvasástechnikai tréningek adják.

Módszerek – Javaslatok

A hangsúly-gyakorlatok végeztetésekor a pedagógus helyes, normakövető mintaadása elengedhetetlen. Érzékeltetnünk kell a gyermekekkel, hogy a kiemelést hangerőbővítéssel érzük el. Kezdetben a lényeges, a kiemelendő, az új információkat hordozó kifejezéseket utánmondással jelöl(tet)jük, majd az olvasástanulással párhuzamosan az alapvető jeleket alkalmazva a tanulók tüntetik fel a hangsúlyozandókat.

Egyszerű hangsúly-gyakorlatokat így indíthatunk:

Mondjuk el osztályunk névsorát! Mindig a vezetéknéveket hangsúlyozzátok! Mikor nem?

Hallgassatok meg engem! Szókapcsolatokat mondok nektek. Az első tagot nagyobb nyomatékkal ejtjük.

le <u>k</u> ét ír	a <u>gy</u> erek tás <u>k</u> ája	Miért a második tagra esik a nyoma- ték?
<u>r</u> ádió <u>t</u> hallgat	a tulipán <u>s</u> zirma	
az <u>o</u> kos <u>ny</u> úl	a <u>k</u> enyér <u>h</u> éja	A névelőt hangsúlytalanul ejtjük.

Figyeljétek meg és magyarázzátok meg a következő szó-
kásmondatok hangsúlyozását!

Jó reggelt kívánok!

Köszönöm szépen a segítséget!

Üdvözöllek névnepod alkalmából!

– A hangsúlyáthelyező gyakorlatok-
kal a szórendcsere szerepére is felhív-
hatjuk tanítványaink figyelmét.

Az *összetett hangsúly-gyakorlatok* a szókincs gyarapítását és a hangerőváltást is szolgálhatják, sőt a tempóváltás gyakoroltatását szintén segíthetik.

Olvassátok el a közmondásokat, szólásokat!

Állapítsátok meg a szólamhatárokat, és hogy melyik szón
van a hangsúly!

Felolvasáskor érzékeltesse a szólamhatárokat

– hangsúllyal;

– beszédsszünettel!

Itt a kezem., nem disznólab.

Elcsúszott egy narancshéjon.

Ártatlan, mint a ma született bárány.

Kecskére bízta a káposztát.

Szegény, mint a templom egere.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Olvassátok fel a szókapcsolatokat!

Ügyeljetek

– a helyes hangsúlyra;

– az időtartamra;

– az artikulációra!

csatát nyer

belegyezően bólint

ráérően ballag

immel-ámmal dolgozik

– Nemcsak a feladat utasító, előíró ré-
szét kell következetesen (évfolyamról
évfolyamra) értelmeznünk, hanem a
példákat is.

– A betűt tévesztő, a szótagokat fel-
cserélő és a lassú tempóban olvasók
hangsúlyelhelyezése, – alkalmazása
esetleges.

Ezért kell az olvasástanítással párh-
uzamosan végezni a kiejtéstaniítást.

– Előfordul, hogy a már olvasni tudók
– de még bizonytalanokodó – gyerme-
kek nem találják a szakaszhangsúlyt,
ezért a tagoló szüneteket is helytelenül
alkalmazzák.

állja a fogadást

hegyezi a fülét

Emeljetek ki hangsúllyal a cselekvés

- helyét;
- idejét;
- eszközét!

a kerek erdő négy sarkánál
a rézhegyeken is túl éldegélt
ma is ott rőpdősnek a vár fölött
felserkent kakasszóra
még ma is él
éppen jókor érkeztl
elkapta a hálójával
söprűvel támogatta

A kiejtéstanítás a mindennapi kapcsolatteremtést és annak működését szolgálja. Éppen ezért, amikor szövegek segítségével kondicionáljuk a gyermekek beszédkultúráját, mindig győződjünk meg arról, hogy értik-e tanítványaink a szöveget. Így ellenőrizhetjük beállítódásukat mind a feladathoz, mind az információhoz. E nélkül pontatlanul, illetőleg nem tudatosan fognak hangsúlyozni. Lássunk *szöveges hangsúly-gyakorlatokat*!

Tolmácsoljátok a jelölésnek megfelelően helyes hangsúlyozással ezeket a szövegeket!

Ügyeljetek

- a ritmusra;
- az artikulációra!

Nagy László: *Balatonparton*

 Balatonparton
a nádi világban
megbújítam egyszer,
s csodaszépet láttam: /.../

– Ismerkedjünk ilyen és hasonló jelrendszerekkel. Természetesen a szövegek itt bemutatott „kottázása” csak egyfajta, és nem kizárólagos értelmezést jelent.

– Vétessük észre a gyermekekkel, hogy felolvasáskor – szövegtolmácsoláskor – ott is megállhatnak, ahol nincs írásjel, de a hangsúlyfajták megengedik a szünet-tartást.

A nagyravágyó béka
/Heltai Gáspár nyomán/

 Egy kövér ökör legelt a szép,
zöld pázsiton. [!] Láta ezt a béka.

Magában mondani kezdte: [X!] [!]

Bizony – szép és nagy állat ez. ||

Ha visszatartom a lélegzetem és

felfújom magam, [X!] [!] én is lehetek ekkora. || /.../

Követelmények – Normaalkalmazás

A hangsúlytanítást mindig kapcsoljuk össze az olvasástanítással, az olvasásfejlesztést szolgáló feladatokkal.

Következő mintaadással érzéltessük a tanulókkal, hogyan kell hangerőtöbblettel hangsúlyozni. Hangsúlyáthelyező tréningeket is végeztessünk, ezáltal eredményesebb lesz a kontextusismeret.

A szinte semmit sem hangsúlyozó gyerekekkel nyomatékos szavak előtt tartassunk szünetet, hogy erőt gyűjthessenek a hangsúlyok érzéltetésére. Rendszeresen hívjuk fel tanítványaink figyelmét arra, hogy a hangsúllyal a mondatok közötti összefüggés megértését is segíthetjük. Végeztessünk ilyen gyakorlatokat a szövegbe foglalt információk biztonságosabb kiemelése érdekében.

Meg kell követelnünk a kérdő névmások és a kérdő határozószók nyomatekolását. Ügyeljenek a névelők, a névutók és a kötőszók – általában – hangsúlytalan ejtésére.

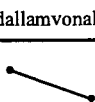

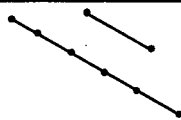

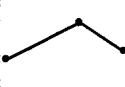
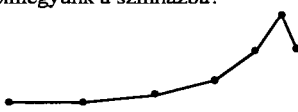
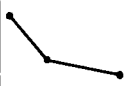

A HANGLEJTÉS-gyakorlatok

Ismérvek – Háttérinformációk

Az egymás utáni beszédhangok magassági hullámzását, magasságuk változásait nevezzük *hanglejtésnek* vagy *beszéddallamnak*. A hangsúlyozás és a hanglejtés szorosan összefügg. A mondat hangsúlyos pontjai többnyire a hanglejtés legmagasabb csúcsai is egyúttal.

A hanglejtésnek az a szerepe, hogy biztosítsa a mondat hangzásbeli egységét, továbbá a beszédflowamatot nagyobb értelmi egységekre tagolja. A hanglejtés alapegysége a szakasz, ez hangsúlytól hangsúlyig terjed, tehát a beszéddallamnak határjelölő funkciója is van.

A magyar beszéd *hanglejtésváltozatait* így szemléltethetjük:

A hanglejtés			A mondatfajta	
neve	dallamvonala	jellemzője	neve	kottaszerű hanglejtésformája
ereszkedő		a hangmagasság lassan, fokozatosan leszáll	kijelentő kérdő	Március szántó-vető. Elhoztátok-e neki?
eső		a hangmagasság hirtelen száll le, azaz esik	felkiáltó kérdő óhajtó	De szép ez a flúzet! Hogy vagy? Bárcsak lenne eső!
szőkő		a hangmagasság hirtelen emelkedik	kérdő	Jöttek? Adod?
emelkedő-eső		a hangmagasság lassan, egyenletesen emelkedik (vagy lebeg), fölfele mozog, majd hirtelen leszáll	kérdő	Elmegyünk a színházba?
eső-ereszkedő		a hangmagasság a hangsúlyos szótagon a legmagasabb, majd leesik, a továbbiakban egy keveset csúszik lefelé	kijelentő felkiáltó kérdő felszólító óhajtó	Téged is megvárlak. Várlok téged is! Hol várjalak téged? Várj meg engem is! Bárcsak engem is megvárna!
lebegő		a hangmagasság azonos szinten mozog, lényegében lebeg	Megjegyzés: Az összetett mondat hanglejtése a teljes lezártságot csak a mondat legvégén éri el, ezért az előző tagmondat(ok) dallamíve általában lebeg.	

A fentiekből is kitűnik, hogy a magyar hanglejtés jellemző alapformái az *eső-ereszkedő* („elül eső”) és az *emelkedő-eső* („végén eső”). A különböző érzelmek, indulatok azonban módosíthatják a mondat dallamvonalait, így árnyalt, gazdag változatokat produkálhatnak konkrét – aktuális – beszédhelyzetekben. A kommunikációban *értelemmegkülönböztető* szerepet tölt be a beszéddallam, azaz a hanglejtés.

Módszerek – Javaslatok

Az egyszerű hanglejtés-gyakorlatokat így indíthatjuk:

A kottaszerű hanglejtésforma figyelembevételével mondatok utánam a mondatokat!

Dávid elment vadászni.
Elment Dávid vadászni?
Dávid ment-e el vadászni?
Menj el, Dávid, vadászni!
Vadászál, Dávid!
Vadász!

Olvassuk fel a táblára írt mondókát! Minden sort erősödő hanggal mondjunk! Valamennyi verssor hanglejtése ereszkedő legyen!

Ez elmegy cseresznyét szedni.

Ez felmászik a fára.

Ez megrázza.

Ez felszedi.

Ez a kicsi mind megeszti.

– A „kottát” kezdetben mi írjuk fel a táblára.

– Az ajakerősítő lehetőségeket is figyelembe vehetjük a hanglejtésgyakorlatok végeztetésekor.

– Mivel egy mondaton belül a hangsúlyszakaszok egybeesnek a hanglejtési szakaszokkal, amikor a hanglejtést gyakoroltatjuk, egyúttal hangsúlygyakorlatokat is végeztetünk.

Szervezzünk összetett hanglejtés-gyakorlatokat is! Gazdagíthatjuk a szempontokat a ritmus, az artikuláció kondicionálásával is.

Olvassátok fel ezt a kiszámoló – hintáztató mondókamesét!

Ügyeljetek

- a hanglejtésre, főképpen a kérdő mondatok helyes ejtésére;
- az artikulációra;
- az időtartamra;
- a ritmusra!

Egy – megérett a meggy,
Kettő – fűzfabokor vessző,
Három – nincsen semmi károm,
Négy – te oda nem mégy,
Öt – megérett a tök,
Hat – kihajtom a juhokat,
Hét – nem ettél túrós derelyét,
Nyolc – tele van a polc,
Kilenc – felakadt a kis Ferenc,
Tíz – tekenőben tiszta víz.
Minek az a tiszta víz?
Kiskertet locsolni.
Minek az a kiskert?
Virágot nevelni.
Minek az a virág?
Csokorba szedni.
Minek az a csokor?
Szép lánynak adni.

– A ritmusérzék fejlesztésén túl az artikulációt gondolhatjuk eredményesen ezzel a többfunkciós mondókamesével.

– A felelgetős befejező szakasz kérdő mondatait eső-ereszkedő hanglejtéssel mondjuk!

A *szöveges hanglejtés gyakorlatok* tervezésekor vegyük figyelembe, hogy általában három hangmagasságot különböztetünk meg: a *magas*, *közép* és *mély hangfekvést*. A hangfekvés- (hangmagasság-) váltásnak többletjelentése lehet beszédünkben.

Játsszunk a hangfekvésünkkel!
Fejezzünk ki
a/ érzelmet, indulatot, lelkesedést;
b/ köznapi, érzelmentes híreket;
c/ bánatot, szomorúságot;
d/ határozatlanságot!

Milyen hangfekvés szükséges?

A témától függően:

magas, közép, mély vagy váltakozó.

Dramatizáljunk szövegeket!

Válasszuk meg

- a jellemekekhez,
- a körülményekhez,
- a szándékokhoz leginkább illő hangfekvést!

– A köznapi kapcsolatteremtésre és –
működtetésre készítjük tanítványain-
kat ilyen játékos hangszerelésű fel-
adatokkal.

– A dramatizálás feltétlenül életszerű,
hiszen sokféle mondattípuson gyako-
rolhatják a gyerekek a hanglejtés-,
hangfekvés-változatokat.

Követelmények – Normaalkalmazás

A hanglejtés-gyakorlatok tervezésekor verseket és prózát/prózarészleteket egyaránt válogas-
sunk, azaz példaanyagunk sokoldalú, többfunkciós legyen.

Minden esetben javítsuk, illetőleg javíttassuk a beszéddallamot tévesztő gyerek/ek/ hibáit. Cél-
szerű megnevezni a hibát, a kiváltó okot, majd mutassuk be a helyes megoldást, ezután ismételtessük,
sőt adjunk új szemelvényt is gyakorlásra. (A dicséretéről, buzdításról most se feledkezzünk el!)

Ha vannak olyan tanítványaink, akik a mondat végén lebegő beszéddallamot érzékeltetnek, eset-
leg a mondatvéget elhúzzák, azokkal a növendékekkel a főhangsúlyt emeltessük, ezután hirtelen ejtsék
a dallamvonalat. Segíthet az is, ha a kezükkel rajzolják beszéd közben a levegőbe a helyes hanglejtést.

Előfordul, hogy a vesszőnél feleslegesen emelik a hangjukat néhányan. A lebegtetést ne fo-
gadjuk el, affektáláshoz vezethet. Inkább enyhén ereszkedjék a hanglejtés.

A hanglejtés szabályainak alkalmazását követeljük meg az olvasástechnika elsajátíttatásával
párhuzamosan, lényegében valamennyi szöveges gyakorlat végeztetésekor.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Dr. H. Tóth István: *Megújul-e kiejtéstanításunk?* Módszertani Közlemények, 1995. 5:216-221.
2. Dr. H. Tóth István: *A kiejtéstanítás pedagógiája* In: Kernya Róza (főszerk.): Az anyanyelvi nevelés módsze-
rei. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Könyvkiadó RT., Kaposvár, 1995.

Tisztelt Előfizetőinkhez!

Mindenképpen bízunk abban, hogy továbbra is töretlen támogatói, előfizetői marad-
nak lapunknak. Ennek reményében kérjük tisztelettel minden kedves Előfizetőnket, hogy az
1997. évi előfizetési díjat, amely változatlanul 200 forint, az alábbi számlára befizetni szí-
veskedjék: OTP körzeti fiókja, Szeged, Aradi vértanúk tere, 289-98008-666. sz., jóváírandó
a Módszertani Közlemények 393. sz. számlájára. Köszönjük.

Azt is hálás köszönettel vennénk Iskolaigazgatóinktól, Tanárkollégáinktól, Munkatár-
sainktól és kedves Olvasóinktól, ha újabb előfizetőket is toboroznának. Ez folyóiratunk fo-
lyamatos megjelenése, életben maradása szempontjából rendkívül fontos lenne! Minden
ebbéli fáradozásukat előre is köszöni a

MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK SZERKESZTŐSÉGE
ÉS KIADÓHIVATALA